

LISTY
FILOLOGICKÉ
FOLIA
PHILOGICA

137/2014/3–4

TŘI PODOBY DEDIKACE KOMENSKÉHO VŠENÁPRAVNÉHO SOUBORU *CONSULTATIO CATHOLICA*¹

MARTIN STEINER (Praha)

Svému stěžejnímu dílu *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (*Obecná porada o nápravě věcí lidských*, dále *Porada*) předepsal jeho autor Jan Amos Komenský slavnostní dedikaci, již nadepsal pozdravným oslovením *Europae Lumina, Viri docti, pii, eminentes, salve* („Budte pozdraveni, mužové učení, zbožní a vysoce postavení, Světla Evropy“; dále dedikace). Formálně a do značné míry i obsahem jde o dedikaci: text má adresáty, k nimž autor promlouvá ve druhé osobě plurálu, vysvětluje jim, proč se obrací v daném okamžiku a v záležitosti nápravy lidských věcí právě na ně, a vyzývá je ke spolupráci, k účasti na tomto závažném úkolu. V určitém ohledu však text plní i funkci předmluvy, neboť je uvedením do celého všennápravného díla, stručně seznamuje čtenáře s jeho kompozicí, obsahem a cíli.²

¹ Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR 14-37038G „Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích a jejich širší evropský kontext“.

² JAN AMOS KOMENSKÝ, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae*, I–II, Praha 1966 (dále *Consultatio*); I, s. 25 (titulní list *Porady*) a 27–39 (dedikace); J. A. Comenii *Opera omnia – Dílo J. A. Komenského* (dále *DJAK*), 19/I, Praha 2014, s. 51 a 55–75 (příprava této edice byla výrazným podnětem pro zpracování tématu); česky JAN AMOS KOMENSKÝ, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I–III, Praha 1992 (dále *Porada* 1992); I, s. 49 a 51–69. Ke Komenského dedikacím srov. MARTA BEČKOVÁ, „Manželko má milá, klénote můj, po Pánu Bohu nejdražší...“. *K dedikacím a před-*

Komenský začíná přirovnáním adresátů své dedikace k athénskému shromáždění Areopagu. Jak vysvětluje v dalších částech textu, vedla jej k tomu některá pravidla zasedání soudních shromáždění na Areopagu, a sice ta, jež měla zaručit co nejvyšší míru objektivitu: jednání a hlasování potmě, aby účastníci hlasovali výhradně s ohledem na věc, o níž se hlasovalo, nikoliv s ohledem na jakkoli ve věci zúčastněné osoby (§ 26). Následuje výklad, co autor míní lidskými věcmi, a informace o rozvržení celého díla do sedmi částí. Pak autor uvádí sedm příčin, proč je náprava lidských věcí záležitostí především křesťanů a proč se tedy s tímto svým dílem obrací především na ně. Ve zbývajících částech textu se Komenský na své adresáty obrací s výzvami ke spoluúčasti v nápravném úsilí, nejprve především ke kritickému posouzení jeho návrhů, vytyčuje zásady tohoto posuzování, hájí se proti případnému nařčení z přílišné troufalosti, jestliže se sám pouští do tak významného úkolu, dotýkajícího se celého lidstva. V neposlední řadě zdůrazňuje, že jeho rozsáhlé všenápravné dílo je návrhem k postupu univerzální nápravy lidského společenství a podkladem pro poradu, diskusi a hledání nejvhodnějších způsobů, jak k této nápravě přistoupit. K těmto poradám musí být připuštěni zástupci všech filozofických směrů, církví, stavů, národů atd., každý hlas musí být vyslyšen a zvážen, nikdo z nich nemá být vylučován.³ Dedikace vyúsťuje v pozvání k pokojné diskusi o nápravě pokazených lidských věcí s cílem sjednotit lidstvo v úsilí o její dosažení.

Dedikace vznikala paralelně s dalšími částmi *Porady* od první poloviny 40. let 17. stol.⁴ Není bez zajímavosti, že daný historický okamžik pokládá Komenský za příhodný: lidé očekávají změny, doba (poslední léta třicetileté války před vestfálským mírem) poskytuje příležitost k ukončení sporů i vzájemné nenávisti a k novému pokojnému uspořádání života lidské společnosti, k řešení jejích problémů pokojnou cestou

mluvám českých spisů Komenského, in: *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*, (vyd.) ANEŽKA BAĐUROVÁ, Praha 1999, s. 5–10.

³ S tímto požadavkem se setkáváme již v prvních pansofických spisech, srov. *Pansophiae praeludium*, 55, *DJAK* 15/II, Praha 1989, s. 33.

⁴ Podrobněji JAN PATOČKA, *Epilogus*, in: *Consultatio*, II, s. 685–717; česky TÝŽ, *Komenského Všeobecná porada*, in: *Porada* 1992, III, s. 533–564; DAGMAR ČAPKOVÁ, *Komenského Obecná porada a její význam*, in: *Porada* 1992, I, s. 11–43. VOJTĚCH BALÍK – VĚRA SCHIFFEROVÁ, *In Consultationem catholicam isagoge generalis*, *DJAK* 19/I, Praha 2014, s. 7–20 (česky s. 21–34, anglicky s. 35–50).

(např. odst. 2 nebo 19).⁵ Komenský měl v oné době jistě dost zkušeností se vztahy, jež panovaly v rozličných společenských vrstvách a skupinách; v oblasti náboženských sporů měl nadto právě tou dobou čerstvou zkušenost vzhledem ke své účasti na přípravách i v začátcích jednání mezikonfesionálního setkání, jež pod názvem *Colloquium charitativum* svolal polský král Vladislav IV. roku 1645 do Toruně.⁶ I neplodné a v posledku neúspěšné debaty na tomto setkání mohly ovlivnit vytyčování zásad diskuse nad návrhy univerzální nápravy, k nimž se ještě dostaneme, a výchozích bodů, na nichž by se mohly shodnout všechny diskutující strany, i apely směřující k hledání jednoty v nápravných snahách, jak to Komenský v dedikaci formuluje zejména v odst. 21.

K obsahu dedikace a k autorovým motivům, jichž tu použil, bych rád připomněl ještě jednu souvislost. Komenského zápisky z posledních let, shromažďované pod titulem *Clamores Eliae* byly v komeniologické literatuře označeny za variantu *Porady*.⁷ V odst. 18 dedikace uvádí autor: *In qua universali confusione opus profecto jam est aliquo Elia: qui convertat cor patrum ad filios et cor filiorum ad patres, ne forte veniens Dominus percutiat terram anathemate (Malach. 4, v. 5. 6)*. Starozákonní motiv Eliáše, který obrátí srdce otců k synům a srdce synů k otcům je později klíčový právě pro *Clamores Eliae*, v nichž se několikrát opakuje;⁸ lze jej tedy pokládat za jeden ze spojovacích prvků (samozřejmě těch snáze postřehnutelných) mezi oběma Komenského rozsáhlými literárními projekty a jeho přítomnost v dedikaci svědčí o tom, že jej Jan Amos spojoval s univerzální společenskou nápravou od počátku.

⁵ Své pojetí naděje na lepší časy lidstva a představy o využívání historických příležitostí vyložil Komenský ve *Via lucis*, zejména v kap. VI a VII (*DJAK* 14, Praha 1974, s. 303–309).

⁶ K této události nejnověji HANS-JOACHIM MÜLLER, *Comenius' Modell der Urteilsfindung in seiner Kontroverse mit dem Kapuzinermönch Valerian Magni*, in: *Johann Amos Comenius – Vordenker eines Kreativen Friedens*, (Hrsg.) ERWIN SCHADEL, Frankfurt am Main 2005, s. 189–209; Týž, *Irenik als Kommunikationsreform. Das Colloquium Charitativum von Thorn 1645*, Göttingen 2004 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 208); JOHANN AMOS COMENIUS, *De regula fidei iudicium duplex*, (Hrsg.) HANS-JOACHIM MÜLLER, Hildesheim – Zürich – New York 2003; MANFRED RICHTER, *Johann Amos Comenius und das Colloquium Charitativum von Thorn 1645. Ein Beitrag zum Ökumenismus*, Siedlce 2013. Na souvislosti mezi toruňským kongresem a vznikem *Porady* upozorňuje JAN PATOČKA, *Epilogus*, s. 688 (česky s. 535).

⁷ ANTONÍN ŠKARKA, *Komenskýs Schrift Clamores Eliae als Variante der Consultatio*, in: *Acta Comeniana* 1 (XXV), 1969, s. 203–211.

Dedikace byla autorem postupně upravována, zejména rozšiřována, jak o tom svědčí její tři textové verze: dvě dochované v rukopisné podobě a jedna, z našeho pohledu definitivní, ve dvou tiscích z doby před Komenského smrtí. A právě v rozdílech mezi těmito verzemi vidíme důvod, proč dedikaci věnovat zvláštní pozornost.

Základní rozdíly mezi rukopisnými a tištěnými verzemi dedikace byly již v komeniologické literatuře pojednány. O něco mladší z obou rukopisných verzí, nalezená v Londýně (dále značená *L*), byla známa dříve, její popis a vztah k textu z hallského nálezu podala Dagmar Čapková;⁹ svědectví z korespondence mezi Komenským a S. Hartlibem ji zasazuje k polovině r. 1647.¹⁰ V souladu s tím, že spolu s dedikací obsahuje londýnský rukopis také první část *Porady, Panegersii*, věnuje se D. Čapková ve své studii především té a obdobně jako další badatelé (J. Patočka, J. Červenka)¹¹ tu hovoří o dedikaci jako o předmluvě k *Panegersii*.¹² Z roku 1645 pochází – opět podle údajů z Komenského korespondence¹³ – nejstarší dochovaná verze dedikace, totiž rukopis nalezený ve sbírkách zámecké knihovny ve švédském Finspongu, dnes uložený v Norrköpingu (dále *F*). Tato verze vyšla tiskem spolu s českým překladem a komentářem péčí Blanky Karlsson.¹⁴ B. Karlsson re-

⁸ *DJAK* 23, Praha 1992, s. 123 a pozn. na s. 424b. Jde ovšem o motiv, který provází Komenského literární tvorbu od jejich počátků, najdeme jej např. v *Retuňku proti Antikristu* a v *Haggaeus redivivus* XXVII (*DJAK* 2, Praha 1971, s. 169 a 363), latinsky z doby kolem r. 1641 v *Consultationis brevissima delineatio* (*DJAK* 14, Praha 1974, s. 123).

⁹ British Library, sign. Sloane MS 2834, dedikace na fol. 2–12. DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy of the First Part of the Greatest Work by John Amos Comenius in the British Museum*, in: Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského (*Acta Comeniana*) 24, 1970, s. 63–72.

¹⁰ J. A. Komenský Samuelu Hartlibovi 15. 6. 1647, (vyd.) ADOLF PATERA, *Jana Amosa Komenského Korrespondence*, Praha 1892, č. 111, s. 137.

¹¹ JAN PATOČKA, *Epilogus*, s. 700 (česky s. 547); JAROMÍR ČERVENKA, *Die bisherigen Ausgaben des Originaltextes der Comenianischen Panegersie und Panaugie: eine neue Randbemerkung zur alten Frage*, in: Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského (*Acta Comeniana*) 20, 1961, č. 1, s. 76–82.

¹² DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy*, s. 66; později však dedikaci vztahuje k celé *Poradě*, srov. TÁŽ, *Komenského Obecná porada*, s. 11 a 23.

¹³ J. A. Komenský Johannu Wolzogenovi 15. 6. 1645, (vyd.) ADOLF PATERA, *Jana Amosa Komenského Korrespondence*, č. 88, s. 104.

¹⁴ Stadsbiblioteket Norrköping, fond Politik Allm., sign. 13108. BLANKA KARLSSON, *Finspongský rukopis Jana Amose Komenského*, Brno 2000 (faksimile rukopisu s. 19–39, edice s. 41–54).

gistruje a místy komentuje rozdíly mezi touto „finspoungskou“ verzí a pražským vydáním *Porady* (1966), tedy prakticky rovněž s podobou dedikace z hallského nálezu. Finspoungský rukopis neobsahuje ještě žádnou další část *Porady*, ovšem je k ní připojen krátký text, o němž nějakou dobu Komenský uvažoval jako o variantě dedikace a jenž se octl posléze v posledním dílu *Porady*, v *Pannuthesii*¹⁵ (byla variantou, nikoliv součástí dedikace, dále se jí nebudeme věnovat). Obě tištěné verze byly zřejmě pořízeny v Amsterdamu, starší (*in folio*), jež se dochovala v hallském souboru (dále *H*), patrně mezi roky 1656 a 1657, mladší (*in octavo*) někdy v letech 1662–1664.¹⁶ K základním rozdílům patří i rozdíly formální: pro tištěné verze doplnil autor průběžné číslování odstavců dedikace a připojil k nim marginálie (v převažující podobě jakýchsi obsahových titulků příslušných odstavců).

Dedikace *Europae lumina* se tedy z doby Komenského života dochovala jednou samostatně (finspoungský rukopis), jednou s *Panegersií* (londýnský rukopis), jednou s relativně kompletní *Poradou* (hallský nálezu) a jednou s *Panegersií* a *Panaugii* (mladší, osmerkový amsterdamský tisk). Ve všech těchto verzích dedikaci předchází titulní list celé *Porady*.

*

Příprava kritické edice prvních částí *Porady* v rámci *J. A. Comenii Opera omnia – Dílo J. A. Komenského* s sebou přinesla nutnost podrobného (nakolik je nám známo prvního) srovnání všech čtyř z doby Komenského života dochovaných verzí dedikace; toto srovnání – spolu s výsledky dalšího novějšího bádání, zejména v oblasti Komenského korespondence – nyní umožňuje doplnit obraz vývoje textu dedikace od prvního znění k oběma tištěným verzím, jejichž verze se od sebe již skoro vůbec neliší.¹⁷

¹⁵ XII. kap., *Consultatio*, II, s. 432n.; *Porada* 1992, III, s. 519n.; zda sem tento text zařadil sám Komenský, nebo až pořadatelé jeho pozůstalosti (nejspíše K. V. Nigrin), není známo.

¹⁶ Oba tisky postrádají jméno autora i údaje o místě a roku vydání; srov. *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*, (vyd.) EMMA URBÁNKOVÁ, Praha 1959, č. 84 a 85, s. 54n.; srov. JAROMÍR ČERVENKA, *Die bisherigen Ausgaben des Originaltextes*, a VOJTĚCH BALÍK – VĚRA SCHIFFEROVÁ, *In Consultationem catholicam isagoge generalis*, DJAK 19/I, Praha 2014, s. 12 (česky s. 26, anglicky s. 41).

¹⁷ Totéž lze říci o posmrtném vydání dedikace spolu s *Panegersií* in: JAN AMOS KOMENSKÝ, *Historia Fratrum Bohemorum, eorum ordo et disciplina ecclesiastica...*

Pokusme se nejprve odpovědět na otázku, zda jde o dedikaci (předmluvu) k *Panegersii*, jak vyplývá z některých starších již zmíněných studií, nebo k celé *Poradě*. Domnívám se, že tady lze odpovědět jednoznačně: v obou tiscích je dedikace od další části *Porady* (*Panegersia*) oddělena schematickým obsahem celé *Porady*, jak jej autor zpracoval do synoptické tabulky;¹⁸ už to samo svědčí pro fakt, že dedikace byla autorem zamýšlena jako text vztahující se k celé *Poradě*, a nikoli jen k její první části. Vedle tohoto formálního hlediska je tu ale ještě závažnější argument, a to sám text, v němž Komenský uvádí čtenáře do problematiky celého rozsáhlého díla, vypočítává tu všechny jeho části, zabývá se v něm různými aspekty univerzální nápravy lidských věcí, jak je pojednávají z různých pohledů následující jednotlivé díly *Porady*, nejen první *Panegersia*. Jde tedy o dedikaci celé *Porady* osobnostem, jež jsou (budou) zvány k tomu, aby se touto nápravou tak či onak zabývaly.

Odstavce 6–12 dedikace představují čtenářům obsah a cíle jednotlivých dílů *Porady*. Nápadně delší je odstavec týkající se hned prvního dílu, *Panegersie*; i pro porozumění dalším částem dedikace bylo totiž třeba někde vysvětlit, co autor míní lidskými věcmi. Komenský k tomu využil odstavec o *Panegersii*, jež se věnuje právě lidským věcem, dokazuje, jak se octly mimo svůj původní řád, a naznačuje možnosti jejich nápravy, tedy návratu k řádu. Zde se tudíž dozvídáme, že jde o vztahy člověka ke světu, k ostatním lidem a k Bohu, tedy oblasti vědění, veřejné správy a náboženství (*eruditio, politia, religio*); proto se tu Jan Amos slavnostně obrací na učence, politiky a teology jakožto reprezentanty těchto oblastí života člověka a společnosti. Na titulním listě celé *Porady* čteme v rozdílném pořadí *ad eruditos, religiosos, potentes Europae*, totéž pořadí, ale variantní označení vidíme v titulu dedikace: *virii docti, pii, eminentes*.¹⁹ Hned v samém začátku velkého poradního díla Komenský naznačuje, jak bude s touto triádou dále pracovat, že se nespokojí s nějakou její základní podobou, nýbrž že ji bude obměňovat. Přirozeně ji bude potřebovat v souladu s kontextem převádět zejména od věcí samotných k jejich reprezentantům (jak ukazují právě uvedené podoby) nebo k označení jejich deficitu – porušeného stavu. Bude však také využívat možností jazyka k variantám stylistickým.

Accedit ejusdem auctoris Panegersia, sive Excitatorium universale... Halae 1702; srov. *Soupis děl J. A. Komenského*, (vyd.) EMMA URBÁNKOVÁ, č. 92, s. 60.

¹⁸ *Consultatio*, I, s. 39; *Porada* 1992, I, s. 69; *DJAK* 19/1, Praha 2014, s. 75.

¹⁹ *Consultatio*, I, s. 25 a 27.

Sám poměrně krátký text dedikace k tomu poskytuje vedle výše uvedených příkladů několik dalších svědectví.

Varianty základní triády:

eruditio – politia – religio (odst. 6 a 11)
scholae – ecclesiae – politiae (odst. 21)
fides – literae et artes – politia (odst. 16)
mores – politia – artes (odst. 16)

V převodu do adjektivní podoby:

philosophicae – religiosae – politicae (*factiones*, odst. 16; *opiniones*, odst. 28)
(res) philosophicae – theologicae – politicae (odst. 21)
(seculum) illuminatum – religiosum – pacatum (odst. 11 a 31)

V označení zástupců jednotlivých oblastí:

(viri) sapientes – devoti – sublimes (odst. 14)
eruditi – theologi – reges, principes, magistratus (odst. 32)

V označení porušeného stavu:

feritas – barbaries – tenebrae (odst. 16; v *F* jen *barbaries et tenebrae*)
ignorantia – superstitiones – servitus miserrima (odst. 17)
barbaries – impietas – omnis generis confusiones (odst. 18).

Jak zřejmo, nezůstává autor při variacích této triády pouze u slov, nýbrž mění i pořadí jejích komponent. V odst. 16 se setkáváme i s tím, že autor změnil pořadí při první redakci pro rukopis *L – factionumque inter nos (sive philosophicarum, sive religiosarum, sive politicarum)*, zatímco ve verzi *F* stálo *factionumve inter nos (sive Religiosarum, sive Politicarum, sive Philosophicarum)*. B. Karlsson připojila k místu následující komentář: „Změnil pořadí filozofie, náboženství, politika – podle toho, kdy bylo psáno(?). V dobách různých událostí se možná zdálo různé pořadí důležitosti těchto tří termínů... čili změna názorů a změna potřeby priority. (To jsou ovšem jen polemické úvahy bez důkazu.)“²⁰ Editorka finspongského rukopisu se obírala pouze jím a jeho srovnáním s tištěnou verzí *H*, a nemohla tedy vědět, že změna proběhla velmi záhy.

²⁰ BLANKA KARLSSON, *Finspongský rukopis*, s. 58, pozn. 29.

Vzhledem k tomu, že vznik rukopisu *L* dělí od *F* dva roky, nešlo o dobu až tak příliš různou. To samozřejmě platí pro tento jeden konkrétní případ, a to ještě s výhradou; *religiosarum a politicarum* na prvních místech triády v *F* může znamenat dozrívání dojmů z výše zmíněného mezikonfesního dialogu (*Colloquium charitativum* a jednání, jež mu předcházela), kde se sešli a jednali právě teologové a politici (v *L* pak Komenský použil pořadí, jež bychom mohli pokládat za základní, poněvadž jej čteme jak na titulním listě celé *Porady*, tak v titulu dedikace). Nicméně B. Karlsson upozornila na to, že taková změna (nejen na tomto místě) může mít i věcný důvod, nikoli jen stylistický. Problematika Komenského obměn triády lidských věcí ovšem dalece přesahuje dedikaci, týká se celé *Porady*. Hledal bych důvody vedle proměn akcentů v závislosti na době spíše v samotném textu, v kontextech příslušných pasáží. I tak bychom se asi nedostali o mnoho dále než k ne příliš podloženým úvahám, zejména dokud nezjistíme, jak si Komenský počínal i v dalších částech *Porady*.²¹

Od své nejstarší verze (*F*) představuje dedikace hotovou koncepci sedmidílného poradního díla, rovněž vymezení lidských věcí v pasáži o *Panegersii* (odst. 6) se v zásadě neliší, pomineme-li pro nás v tomto ohledu nepříliš významnou skutečnost, že v rukopisné verzi *F* se tu Komenský vyjadřuje o dost stručněji nežli ve verzích ostatních. Zde se dostáváme k prvnímu rozdílu, jež dokumentuje přinejmenším vývoj textu dedikace, se značnou pravděpodobností však i určité proměny v autorových záměrech ohledně koncepce celé *Porady*. V rukopise *F* čteme v titulu dedikace *virī doctī et pii*, tedy jenom dvojici, a tamtéž na konci titulu *Porady* dokonce pouhé *Ad eruditōs Europae*. Pro čtenáře navyklého na autorův smysl pro řád, pro systematický postup je to překvapivé. Po pouhých dvou letech v rukopise *L* přitom čteme už na obou místech kompletní znění obou triád. Změnil Komenský za tu poměrně krátkou dobu své představy o prvních, významných adresátech své *Porady*? Zdráhal se zprvu z nějakého důvodu uvést hned na jejím titulním listě představitele církví a náboženství dohromady se světskými vládci?²² Možná měl napřed představu, že bude lépe „konzultovat“ nej-

²¹ K problematice triád v *Poradě* srov. MARTIN STEINER, *Komenský triadik – tentokrát poněkud jinak*, in: *ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΥΣΙΑ: Sborník k 75. narozeninám Karla Flosse*, (vyd.) PŘEMYSL DVORSKÝ, Olomouc 2002, s. 219–231.

²² Důvodem mohl být i ohled na autorova patrona Ludvíka de Geer, jemuž byl rukopis *F* určen a jež Komenského účast na *Colloquium charitativum* viděl velmi ne-

dříve se vzdělanci a postupně přizvávat představitele zbyvajících oblastí „lidských věcí“. Tomu by nasvědčoval konec odst. 18, kde zůstala až do definitivní verze tato formulace: *Vos ergò, ó Eruditi, generis humani ad sapientiam janitores! Vos, ó Theologi, regni coelorum janitores, primum invocandi nobis estis, ut haec nuntietis in aulis regum: misertum nostri Deum viamque ostendere nobis, quomodo felicitatis nostrae hostes... (barbariem, impietatem omnisque generis confusiones nostras) feliciter persequi valeamus!*²³

Doložené úvahy nad adresáty dedikace se však ubírají jiným směrem. V dopise, s nímž posílal do Švédska rukopis *F*, Komenský píše: *De... grandí Opere ambigo, quid faciendum. Cogitabam istud dedicare generi humano: aut Europaeo orbi, tandem Septentrionalium Regnorum trigae. Cujus rei specimen ut habeatis, jussi amanuensem operis titulum cum concepta praefatione, aut dedicatione duplici, exscribi atd.*²⁴ Tato autorova úvaha „sestupuje“ od oslovení celého světa k Evropanům a posléze ke třem (evropským) královstvím (Švédsku, Anglii, Polsku), která za daných historických okolností pokládal za příhodná pro start nápravných snah, v nichž se domníval najít vlivné spojence. V obou titulech zůstali Evropané, což však neznamená, že by obyvatelé ostatních světadílů měli zůstat mimo, jsou zváni k účasti už v dedikaci (odst. 17). Vynechání politiků v titulu nejstarší verze dedikace také nemusí znamenat nic závažného, při váhání mezi světem, Evropou nebo nějakou její vymezenou oblastí možná autor nepokládal za důležité, budou-li v titulech jmenování představitelé všech tří oblastí lidských věcí, a při další úpravě textu zapůsobil jeho smysl pro důslednost a doplnil, co zatím chybělo.

Dalším dokladem postupných změn při práci na celé *Poradě* jsou názyv jejích jednotlivých částí v již zmíněných odstavcích 6–12 dedikace. Zatímco *Panaugia*, *Pansophia*, *Pampaedia*, *Panglottia* a *Panorthosia* tu mají ve všech sledovaných verzích dedikace svůj název počínající řeckým *pan-*, u první a poslední části, tedy u *Panegersie* a *Pannuthesie*, ná-

rad. Z uvedené triády měl jistě nejbliže k reprezentantům politiky a nejspíše by si nepřál být spojován s dalším dialogem, který by nutně znova zahrnul i mezikonfesní problematiku.

²³ Autor tu využívá formulace bezprostředně předtím citovaného biblického místa – *Eamus et nuntiemus haec in aula regis* (2Kr 7,9). Na tomto místě nejde patrně pouze o stylistickou záležitost, nýbrž i o apel k jednání podle biblických vzorů, jde-li o významnou věc společného zájmu.

²⁴ J. A. Komenský Johannu Wolzogenovi 15. 6. 1645, (vyd.) ADOLF PATERA, *Jana Amosa Komenského Korrespondence*, č. 88, s. 104.

opak obdobná řecká složenina zpočátku chybí. Na to, že slovo *Paneger-sia* bylo do názvu doplněno v první tištěné verzi, upozorňuje jak D. Čapková, tak B. Karlsson;²⁵ že v odst. 12 není zatím *Pannuthesia*, je snad méně nápadné proto, že chybí i v tištěných verzích a objevuje se teprve na vlastním titulním listě této poslední části *Porady*. V tištěných verzích je dokonce i označení *Exhortatorium universale* (ve slovosledu podle pozdější verze *L*) vysunuto do marginálie a ve vlastním textu dedikace zůstal jen stručný popis bez náznaku názvu.

Stav v obou rukopisných verzích má své opodstatnění: autor vyděluje úvodní a závěrečnou část *Porady* i touto formální stránkou, k různé funkci a obsahu tak patří rovněž jiná podoba názvu. Střední části *Porady*, týkající se univerzální nápravy jaksi bezprostředně, jsou tak odlišeny i názvem od úvodní a závěrečné části, jež mají za cíl získat učence, představitele náboženství a politiky ke spolupráci, zjednodušeně řečeno je třeba nejprve je k účasti pozvat, vzbudit jejich zájem o věc nápravy a závěrem, poté, co byly představeny její rozmanité obsahové a věcné aspekty, připojit exhortaci, výzvu a potřebné argumenty, proč by se měli další a další lidé na díle nápravy podílet. I za tohoto stavu dosáhl Komenský formální podobnosti a kompoziční symetrie názvů: zatímco „střední“ části *Porady* mají řecké názvy s počátečním *pan-*, úvodní a závěrečná část jsou obdobně spojeny latinskými názvy s předponou *ex-* (*Excitatorium*, *Exhortatorium*).²⁶

To, co vidíme v tištěných verzích dedikace, je jakýsi „mezistav“: úvodní část *Porady* dostala obdobný název jako „střední“ části – *Paneger-sia*, zatímco poslední část zatím stále zůstává „jen latinským“ *Exhortatoriumem*. Jak o tom svědčí výsledný stav, cítil autor, že takto to nemůže zůstat, a i poslední část posléze získala obdobné pojmenování jako všechny části předchozí, tedy *Pannuthesia*. Otázkou zůstává, zda to autor do tištěné verze dedikace zapomněl doplnit, nebo zda byla dedikace

²⁵ DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy*, s. 66; BLANKA KARLSSON, *Finspongský rukopis*, s. 57, pozn. 12.

²⁶ Takovou symetrii v členění *Porady* viděl i sám autor, jak o tom svědčí schematická tabulka nadepsaná *Synopsis operis consultatorii* a vložená až do tištěných verzí mezi dedikaci a první část *Porady*, *Panegersii* (*Consultatio*, I, s. 39; *Porada* 1992, I, s. 69). *Paneger-sia* s *Pannuthesii* jsou tu označeny za *Introitus* a *Clausula*, tedy za rámuující části, ostatní za *Corpus ipsum*; toto „vlastní dílo“ je dále opět členěno na dvě rámuující části – *Panaugii* jakožto *fundamentum* a *Panorthosii* jakožto *actus completus*; vnitřní tři části jsou pak *tentamina particularia*, jež mají vrátit řád věcem – *Pan-sophia*, myslím – *Pampaedia* a jazykům – *Panglottia*.

– alespoň poprvé – vytištěna dříve, než se pro název *Pannuthesia* definitivně rozhodl. V každém případě to svědčí o tom, že k rozhodnutí pojmenovat všechny části *Porady* řeckými složeninami s počátečním *pan-* nedošel Komenský naráz, nýbrž postupně, že zvažoval i jiné možnosti, než se přiklonil k použití obdobných, do značné míry formálně paralelních titulů pro všechny části *Porady*.

Vlastní titulní listy jednotlivých částí *Porady* se vcelku pochopitelně dosti liší od stručných názvů uvedených v odstavcích 6–12 dedikace. Autor je vypracoval do „barokně“ dlouhé podoby, jež nepostrádá – v souladu s důležitostmi, již celému souboru *Porady* přikládal – rysy slavnostnosti a obřadnosti. Všechny začínají *De emendatione rerum humanarum consultationis catholicae pars* (se slovoslednou záměnou *De rerum humanarum emendatione...*), následuje řadová číslovka podle pořadí v souboru, řecké jádro titulu (s počátečním *pan-*) a další informace o dané části, obvykle sestavené do věty se slovesem *consultatur*, případně s tvarem slovesa *exhibere*. Z tohoto vzorce poněkud vybočuje *Pansophia*, jež má sice i titulní list komponovaný podle uvedeného schématu, ale kromě něj ještě jeden, předsazený spolu se třemi dedikacemi před vlastní předmluvu k *Pansofii*; je tím nepochybně posílen význam ústřední části *Porady*.²⁷ Přízpůsobení titulů jednomu schématu tak představuje nejnápadnější rozdíl proti jejich znění ve sledované pasáži dedikace.

Tituly jednotlivých částí *Porady* vykazují však ještě další, třebaže možná méně nápadné rozdíly. Procházíme-li je popořadě, vidíme hned u *Panaugie* (odst. 7), že Komenský nakonec opustil metaforu cesty světla – *lucis (universalis) via*, jak mají všechny sledované verze dedikace, a zvolil obraz zažehnutí světla: *de accendenda mentibus... luce quadam universali, in qua omnes omnia omnino videre possint*.²⁸ Významový rozdíl to není velký, ale výsledná podoba zdůrazňuje, že autor se cítí stát v začátcích svého úkolu, světlo je tedy třeba nejprve zažehnout, aby bylo možno v něm postupovat dále.

Svízelná byla zjevně pro Komenského volba názvu *Pansofie* (odst. 8). V nejstarší verzi *F* čteme pouhé *Pansophia*. Ve verzi *L* je autor „sdílnější“, patrně i proto, že název změnil: *Pantaxia, rerum universalis coordinatio: quae antehac Pansophias nomine designata fuit*; toto znění zůstalo i v obou tištěných verzích dedikace. Na vlastním titulním listě se

²⁷ *Consultatio*, I, s. 163.

²⁸ *Consultatio*, I, s. 97.

ale znovu octla *Pansophia*.²⁹ Autor tedy váhal mezi důrazem na to, že soubor lidského vědění má být univerzální moudrostí, nebo má k ní člověka vést, a na to, že tento soubor odráží uspořádání, řád věcí v poznatelném světě. Výslednou verzi je možno označit za kompromis, oba zmíněné motivy v ní zůstaly, nicméně moudrost převážila, Komenský se vrátil k pansofii a odkaz na řád umístil do závěrečné, „informativní“ části titulu: *De rerum humanarum emendatione... pars tertia, Pansophia, in qua de rebus omnibus in unum, perpetuum, lucidum, immotumque ordinem et sub aeternas veritatis leges reducendis consultatur...* Řád byl Komenskému jistě významnou hodnotou,³⁰ avšak univerzální moudrost jako cíl výchovy a vzdělávání člověka myslím více souzněla s antropologickou dimenzí Komenského myšlení; v tom vidím důvod, proč se nakonec dostala do popředí i v titulním listě *Pansofie*.

Docela nevýznamné nejsou ani změny, jimiž prošel titul následující části. *Pampaedia* (odst. 9) je nejprve vysvětlena jako *universalis institutio* ve verzi *F*, ve verzi *L* pak *mentium universalis informatio*; v obou tištěných verzích *cultura universalis mentium*. Další v Komenského myšlení závažný pojem – *cultura* – sem mohl být přiveden pod vlivem titulu následné *Panglottie*, kde *lingvarum cultura* prochází všemi verzemi dedikace a zůstává i na vlastním titulním listě. Pro titulní list *Pampédie* ale našel Komenský další akcent: *De rerum humanarum... Pampaedia, in qua de ingeniorum cultura universalis totiusque vitae negotiis ita in cancellis redigendis, ut mens cujusque hominis (per omnes aetates suaviter occupata) hortus deliciarum fieri queat, consultatur...*³¹ Jednak tu cítíme ohlas spisku z uherského období, *De cultura ingeniorum oratio*,³² jehož vznik spadá do doby mezi vznikem rukopisných a tištěných verzí dedikace, jednak se hned v titulu upozorňuje na vzdělávání, formování (kultivaci) člověka jakožto na celoživotní záležitost, avšak také jakožto na záležitost příjemnou, radostnou (*suaviter, hortus deliciarum*). Obdobně jako u předchozí *Pansofie* tu vidím důraz na antropologickou dimenzi, tentokrát na všestranný rozvoj člověka a jeho schopností.

²⁹ *Consultatio*, I, s. 177.

³⁰ Srov. Komenským často citované úsloví *ordo anima rerum*, např. *Didactica magna*, XIII, 1 (*DJAK* 15/I, Praha 1986, s. 90 a pozn. na s. 450n.); *Novissima lingvarum methodus*, XXV, 13 (*DJAK* 15/II, Praha 1989, s. 310).

³¹ *Consultatio*, II, s. 9.

³² Edice v *DJAK* 15/III, Praha 1992, s. 255–274.

Autorův posun v akcentech pozorujeme i v proměnách titulu *Pan-glottie* (odst. 10). Ve verzi *F* se čtenář dozvídá, že tato část bude *de facilitanda lingvarum omnium cultura*; ve všech dalších sledovaných verzích dedikace je pak *Panglottia* charakterizována jako *lingvarum universalis cultura* (už se nezdůrazňuje, že jde o veškeré jazyky, nýbrž univerzalita, obecné důvody jejich kultivace, což lépe odpovídá obsahu spisu). Na titulním listě posléze stojí *De rerum humanarum emendatione... Panglottia, in qua de aperiendo vi sapientis lingvarum culturae gentium commercio universali consultatur...*³³ Nový důraz tu přistupuje v tom, že moudrá péče o jazyky má usnadnit vzájemnou komunikaci mezi lidmi, vést k porozumění. To je také jeden z hlavních důvodů, proč je v *Poradě* věnována celá jedna část jazykům – jsou nositeli dorozumění mezi lidmi, musí tedy fungovat tak, aby univerzální nápravu lidských věcí nebrzdily, nýbrž jí napomáhaly; tomu je nutno je přizpůsobovat.

Konečně *Panorthosia* (odst. 11). Sledované verze dedikace žádný velký rozdíl nevykazují, i když jistý posun mezi rukopisnými a tištěnými verzemi najít lze: zatímco v obou rukopisných verzích je *panorthosia* vysvětlena jako *reformationis universalis idea*, tedy „jenom“ záměr, nástin základních principů, v obou tištěných už je přímo *reformatio universalis*, je tedy možno spatřovat tu autorův posun ke snaze o přesnější představu, možná postupně vzrostla jeho sebedůvěra, přesvědčení, že ji bude schopen podat dostatečně propracovanou. To však Komenský do vlastního titulního listu přeformuloval dosti výrazně: *De emendatione... Panorthosia, in qua de emendando jam tandem beneficio omnium praecedentium eruditionis, religionis politiarumque statu publico consultatur sive De confusionum nostrarum magna Babylone cito funditusque evertenda Sionaeque Dei in sublimi sua luce gentibus Orbis exhibenda.*³⁴ Mezi pojmy *reformatio* a *emendatio* není sice v našem kontextu velký rozdíl, nicméně ústředním pojmem *Porady* je druhý z nich, což se projevilo i na titulním listě *Panorthosie*, části, která se věnuje právě obsahu a způsobům nápravy lidských věcí; ty Komenský uznal za vhodné právě v tomto titulu vyjmenovat (na rozdíl od předchozích částí). Potud přešla z dedikace do titulu část textu, jež v odst. 11 dedikace samotnému názvu *Panorthosie* předchází. V tom, co následuje, vidím opět významný nový akcent, a sice na náboženský aspekt univerzální nápravy. Bez

³³ *Consultatio*, II, s. 147.

³⁴ *Consultatio*, II, s. 205.

Boha, bez jeho pomoci není v Komenského pojetí zamýšlená univerzální náprava vůbec možná. Působivost apelu na spojení náboženské víry s nápravou – jistě i díky autorovým sklonům k básnickému vyjadřování – posiluje starozákonní motiv Babylonu jakožto obrazu porušení a zkázy a Sionu jakožto obrazu žádoucího stavu, ideálního místa pro život člověka.

Nepochybně je třeba brát v úvahu, že do stručných charakteristik jednotlivých částí *Porady* v dedikaci nepovažoval Komenský za nutné uvádět vše, co už měl v době jejího vzniku promyšleno a rozhodnuto, a že tudíž mohl posléze do titulních listů doplnit i některé informace a aspekty, v nichž už měl při psaní dedikace jasno; i s touto výhradou se však domnívám, že nejen rozdíly mezi verzemi dedikace, nýbrž i mezi dedikací a vlastními titulními listy nám naznačují postupné proměny autorova uvažování o obsahu a výstavbě *Porady*, o posunech v akcentech na jednotlivé obsahové komponenty.³⁵

V dalším textu dedikace najdeme dva delší dodatky: první vložil Komenský už do mladší rukopisné verze *L*, druhý až do verzí tištěných.

V prvním případě doplnil autor pasáž, v níž vypočítává důvody, proč se se svým návrhem na univerzální nápravu společnosti obrací nejprve na křesťanstvo (odst. 15–21).³⁶ Ve verzi *F* bylo těchto důvodů pět a lze je pokládat za obecné ve smyslu vztahu k době, k dějinám: náprava se týká především křesťanů; směřuje k šíření křesťanství; má být ostatnímu světu nabídnuta jménem křesťanů; mezi křesťany je třeba vzbudit naději na nápravu; je třeba zastavit rozepře mezi křesťany. Mezi třetí a šestý bod (současné odst. 17 a 20) doplnil Komenský další dva argumenty, totiž že univerzální nápravu potřebují křesťané právě vzhledem k současné situaci, kdy je třeba ukončit válečné běsnění (čtvrtý bod, srov. *talia haec tentandi Vobisque ante alios offerendi occasionem dedit Deus horrendo illo irae suae diluvio, quod nunc super habitatores terrae, nos imprimis Europaeos, effudit*), a kdy je třeba podporovat snahy, jež tou dobou mezi křesťany vznikají a k tomuto cíli směřují. Doplněný text lze vidět jako aktualizaci, jejíž pomocí autor kromě jiného zvyšuje naléha-

³⁵ Úvahy o proměnách titulů jednotlivých částí *Porady* by bylo možno rozšířit ještě o podoby uvedené v *Synopsis operis consultatorii* (viz pozn. 26); toto schéma je však autorem koncipováno odlišně, s důrazem na kompozici celého souboru *Porady*. Některé zmíněné charakteristiky sice uvádí, zejména u ústředních částí (*Pansophia, Pampaedia, Panglottia*) však zůstává u jejich zaměření k věci, myslí a jazykům.

³⁶ Na doplněk upozorňuje BLANKA KARLSSON, *Finspöngský rukopis*, s. 58, pozn. 33.

vost apelu na své současníky, aby je pro věc nápravy získal. Vedle apelu je tu zřejmý důraz na potřebu sjednocení snah soudobého lidstva k nápravným cílům, s nímž se setkáváme v *Poradě* samozřejmě leckde jinde. Jsou to však jediné dva odstavce v dedikaci, kde se hovoří o panharmonii, což důrazu na jednotu dodává na síle. Vedle obsahových důvodů pro zařazení tohoto doplňku lze ale vidět ještě další, formální. Komenský své texty komponoval s ohledem na význam, jaký přiřkládá číslům. Tak vedle triád, o nichž už byla řeč, byl jeho oblíbeným a často uplatňovaným počtem počet sedmi.³⁷ Důvodně se proto domnívám, že Komenský nebyl spokojen s tím, že uvedených argumentů je jen pět a hledal možnost, jak je doplnit na sedm; z výsledku lze soudit, že mu to nečinilo velké potíže.

Druhý, ještě rozsáhlejší doplněk – nynější odst. 27–31³⁸ – se týká postupu příprav univerzální nápravy, opět tu lze hovořit o posílení naléhavosti ve způsobu, jakým se Komenský obrací na své současníky s výzvou k účasti na všennápravném díle. Týkají se totiž do jisté míry i věci, o nichž je řeč i na dalších místech dedikace, jež už v textu byly. Komenský však pokládal za nutné je vysvětlit ještě s ohledem na další aspekty. Je to, domnívám se, pochopitelné: pravidla dalšího postupu ležela jistě Komenskému velice na srdci, chápal, že na nich dost záleží další úspěch nápravného procesu, bez nich by nemělo smysl se takovou záležitostí vůbec zabývat. Marginálie u odst. 27 – *Prooemii hujus finis* – naznačuje, že právě pravidla dalšího postupu při koncipování univerzální společenské nápravy jsou vedle nástinu obsahu celé *Porady* hlavním cílem, velmi důležitou obsahovou složkou dedikace.

V prvním doplněném odstavci (27) Komenský požaduje, aby si každý, kdo chce o věci pronášet jakékoliv soudy, nejprve celou *Poradu* přečetl; to už bylo řečeno výše v odst. 25. Následující odstavec vyzývá k odložení veškerých předsudků. Další požaduje, aby se se všemi, kdo budou mít potíže s pochopením předložených návrhů a jejich prospěšnosti, jednalo mírně, uvážlivě; obdobný postulát už i v předchozích verzích dedikace obsahuje odst. 33 a 34. V dalším autor nabádá, aby všichni brali ohled na to, co se říká, nikoliv na to, kdo to říká. A konečně žádá, aby nikdo celý návrh nápravy nezavrhoval pod záminkou, že je

³⁷ Číslu sedm připisoval Komenský významné postavení v uspořádání světa, hovoří dokonce o *sacer septenarius*; srov. *Physicae synopsis, Epilogus, DJAK* 12, Praha 1978, s. 169n.

³⁸ Srov. DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy*, s. 68.

spojen s chiliasmem. D. Čapková na uvedeném místě³⁹ naznačila, že doplnění těchto pěti odstavců bylo ovlivněno kritickými hlasy, které se autorovi donesly. Je to vysoce pravděpodobné, za pádný argument tu pokládám zejména poslední výzvu týkající se chiliasmu (odst. 31).

Vedle rozsáhlejších pasáží najdeme v dedikaci také několik drobných vsuvek v rozsahu několika slov, doplněných jak již ve verzi *L*, tak až později do verzí tištěných. To jsou při Komenského úpravách vlastních textů vcelku běžné postupy, jež mohly být vedeny důvody stylistickými, ale mohly také posilovat obsahové akcenty, naléhavost výrazu, jak na to upozornila B. Karlsson⁴⁰ hned u první z nich v odst. 3, kde autor (až do tištěných verzí) doplnil za poměrně optimistické tvrzení o tom, že se některé drobnosti daří napravit k lepšímu, ujištění o nutnosti důslednějších nápravných postupů, neboť jiné záležitosti *relabuntur denuo in chaos*.

Změny mezi verzemi dedikace však nespočívají jenom v doplňcích. Autor kromě nich provedl – jak bylo ostatně jeho zvykem – řadu změn stylistických, zejména ve slovosledu; ty ovšem mnoho o proměnách jeho koncepcí nevypovídají. Všimněme si však několika dalších změn obsahových.

Dvakrát zmizel z dedikace odkaz na poměry v Polsku. V odst. 15 zdůrazňuje Komenský nutnost provádět všechny porady veřejně a otevřeně a poukazuje přitom na zásadu „nic o nás bez nás“ (*nilhil de nobis sine nobis*). V obou rukopisných verzích je označena jako výsada *unius Regni Poloniae*, do tištěných verzí napsal obecně, že nemá zůstat výsadou *unius alicujus gentis*. Obdobně v odst. 25, kde autor deklaruje svou bezvýhradnou ochotu podrobit všenápravné návrhy co nejpřísnějšímu posouzení všech zúčastněných, tedy, domnívám se, široké především učenecké, církevní a politické veřejnosti, uváděl jako jakýsi vzor postup na polských sněmech: *Nempe fiducia bona hujus causae, quam coram Deo et Vobis acturi sumus, tanta nobis est: ut nos hic rigidissimo juri et consuetudini gentis sub coelo liberrimae, Poloniae, ubi in publicis Regni comitiis nihil nisi nemine contradicente concludi potest, submittere nihil reformidemus...* Tak to stojí v obou rukopisných verzích (s málo významným rozdílem, že v pozdějším *L* je část věty *ubi in... concludi potest* uzavřena do závorek), v obou tištěných čteme už jen *...ut nos hic rigidissimo juri submittere nihil reformidemus*. Jisté je to výraz pochopitelné tendence k větší obecnosti, jde přece o univerzální nápravu, je

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ BLANKA KARLSSON, *Finspöngský rukopis*, s. 57, pozn. 8.

tedy vhodné se pohybovat v univerzální rovině. Může to ale být také odraz změn v Polsku během švédsko-polské války, jež mimo jiné přinesla rovněž zničení Lešna (r. 1656) a s ním zázemí polské větve Jednoty a po níž měl nutně i Komenský jiné představy o svobodě (v našem případě zejména náboženské) v Polském království. Navíc lze myslím pokládat za sporné, zda je vhodné spojovat neústupnost a přísnost (*rigidissimum jus*) s rozhodováním na základě všeobecném konsenzu a ještě s odkazem na svobodu (*gentis sub coelo liberrimae*), což si mohl autor při úpravě textu pro první tištěnou verzi *H* uvědomit.⁴¹

Na pozoruhodnou výpustku v odst. 19 upozornila D. Čapková.⁴² Komenský se tu odvolává na úspěchy své učebnice *Janua lingvarum reserata* nejenom v Evropě, nýbrž i na dalších kontinentech: *per Asiam usque, et Africam, et Americam*, jak čteme ve verzi *L* (jde o pasáž, jež v *F* ještě chybí). Ve verzi *H* je ale vypuštěna Amerika a Afrika; D. Čapková přitom odkazuje na prameny, podle nichž Komenský věděl, že se v Americe podle této jeho učebnice vyučuje. Je tedy překvapivé, že vypustil nejenom Afriku, nýbrž i Ameriku. (Srov. odst. 17, kde – v jiném kontextu – zůstaly jmenovány všechny tři tyto kontinenty; snad právě pod vlivem tohoto místa napsal Komenský původně všechna tři jména i o dva odstavce dále a pak si toho dodatečně všiml?)

Pomineme-li několik výpustek v rozsahu jednoho nebo několika málo slov, zbývá několik drobných zkrácení textu, jež proběhla vesměs již při prvním přepracování, tedy mezi verzemi *F* a *L*.⁴³

V odst. 16 burcuje autor křesťanstvo k hlubšímu zájmu o šíření křesťanství; ve verzi *F* tu čteme ještě další argument: *Cum et Deus ipse, eodem collimans, inusitatis nunc modis adoriatur, secet et urat, humanum genus, nos inprimis?* V polovině 50. let 17. století, kdy vznikala první tištěná verze dedikace, by se mohlo zdát takové konstatování možná jako přehnané, třebaže i po vestfálském míru nebyla Evropa zdaleka klidnou oblastí, ale proč tuto větu nemá už verze *L*? Snad připadala Komenskému příliš drsná, nechtěl na své případné spolupracovníky působit příliš emocionálními argumenty.

⁴¹ Na obě tyto změny upozorňuje DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy*, s. 70n., a vidí v nich zejména argumenty pro dobu vzniku verze *L*; BLANKA KARLSSON, *Finspöngský rukopis*, s. 58, pozn. 25, a s. 77, pozn. 32, interpretuje obě změny rovněž s odkazem na změny poměrů v Polsku.

⁴² DAGMAR ČAPKOVÁ, *A Manuscript Copy*, s. 71.

⁴³ SROV. BLANKA KARLSSON, *Finspöngský rukopis*, s. 57–60 a 75–77.

Obdobný důvod vidím u výpustky na konci odst. 24, kde se hovoří o překonávání lhostejnosti k osudu bližních na pozadí příkladů z Písma a závěrem Komenský píše: *Et quid agat, cui persecutionum ardore per vitam exercitato, scintillulae Dei sic in flammam exarserunt, ut cum Jeremia dicere necesse habeat: Factus est mihi sermo Domini in corde meo ut ignis exaestuans, conclusus ossibus meis, non possum eum sustinere amplius. Et cum Amoso: Leone rugiente, quis non timeat? et Domino mandante, quis non prophetet?*⁴⁴ Opět jde o velmi emocionální naléhání, skoro až nátlak poukazem na postavy starozákonních proroků.

Z odst. 20 vypustil autor básnickou charakteristiku Písma *Scriptura S. tanquam Tabula publica, ad seculorum parietes affixa*. V pasáži o proroctvích týkajících se království spravedlivých na zemi nepůsobí taková věta cize, dokonce lze z hlediska literárního její vypuštění pokládat za škodu; nevím ostatně, zda by se jinde u Komenského podobná metafora našla. Snad ji nakonec pokládal v daném kontextu za nevhodnou (příliš profánní?) nebo za zbytečnou.

Konečně byla dedikace ve verzi *F* zakončena původně pozdravem jakoby na rozloučenou a výzvou k činu: *Atque jam Valet, et Vobis gloriam Dei, salutemque generis Vestri, cordi esse, reipsa ostendite*. Přímočará formulace se poněkud vymyká stylu celé dedikace, jež sice apely nepostrádá, avšak většinou jsou mírněny do, dalo by se říci, zdvořilejší podoby, jako jsou třeba otázky, jakkoli naléhavé. Důvodem k vypuštění tu tedy mohla být autorova obava, aby nepůsobil na své čtenáře neuctivě. Vedle toho si uvědomme, že v rukopise *F* byla dedikace vlastně samostatným celkem, k němuž se takový i po formální stránce patrný závěr hodil, kdežto po zapojení dedikace do kontextu dalších částí Porady se mohl stát v autorových očích postradatelným.

Zbývá upozornit ještě na jednu skupinu změn, jež opět proběhly již mezi verzemi *F* a *L*. V odst. 16 (zhruba v poslední třetině) najdeme několikrát odklon od autorského vyjadřování v první osobě singuláru ke skromnější, méně osobní formě první osoby plurálu nebo obecného pasiva: *defero* (*F*) – *deferimus* (ostatní verze), *mihi* – *nobis* (dvakrát), *offerro* – *offeruntur*.⁴⁵ Tuto (malou) skupinu změn vnímám jako zcela organickou, v celé dedikaci se Komenský snaží o spíše obecné vyjadřování.

⁴⁴ *Jr* 20,8.9 a *Am* 3,8.

⁴⁵ Obdobně komentuje tyto záměny BLANKA KARLSSON, *Finspöngský rukopis*, s. 58, pozn. 28, 30 a 31.

Ne že by jako autor ustupoval zcela do pozadí, ale sám vystupuje (vedle samého začátku dedikace) zejména tam, kde se hájí proti případným výtkám vlastní nekompetence k tomu, aby předkládal tak dalekosáhlé projekty, jakým je celosvětová náprava společnosti (např. odst. 13 a 30), nebo deklaruje otevřenost k jejich kritice (odst. 25). Zjevně si představoval, že definitivní návrh univerzální nápravy vzejde teprve z porad, z diskusí nad jeho původním návrhem, a bude tudíž dílem kolektivním. Ve třech ze sledovaných verzí dedikace také nenajdeme Komenského jméno; výjimku tvoří londýnský rukopis (*L*), kde na titulním listě celé *Porady* stojí *Autore Joanne-Amoso-Comenio*.⁴⁶ Nicméně i v londýnské verzi zůstala v textu dedikace následující pasáž (odst. 26): *utque iudicium Vestrum incorruptum sit, nullam respectate personam, sed res ipsas attentius e verbis tanquam per tenebras ad Vos venientibus excipite. Quo et fine nos haec velut ἀνωρύμως exponimus: ut personam, statum, gentem, sectam, respectari opus nihil sit: sed res ipsa nuda tanto conspectius mentis subeat oculos omnium Vestrum* atd. Zjevně byla verze *L* určena jen pro soukromé účely, k informaci a posouzení, nebylo tedy třeba ji důsledně redigovat; zmínka o anonymitě ovšem mohla v textu zůstat i nedopatřením.

*

Autorské proměny dedikace *Europae lumina... salвете* proběhly, jak plyne z předloženého srovnání, ve dvou etapách, z nichž první je časově snadno určitelná – mezi r. 1645 a 1647, tedy při úpravě verze *F* na verzi *L*. Druhá redakce, jejímž výsledkem jsou obě tištěné verze, mohla sice probíhat postupně během oněch osmi či devíti let mezi vznikem rukopisu *L* a tiskem foliové verze *H*, dá se však důvodně předpokládat, že v dochované podobě proběhla až po ztrátě rukopisů *Porady* v lešenském požáru, tedy až v Amsterdamu r. 1656, těsně před prvním tiskem. Již první redakce znamenala dosti velkou změnu textu, druhá do něj zasáhla ještě pronikavěji. Základní tendenci změn, tedy směřování k obecnějšímu charakteru textu, posilování naléhavosti některých apelů, přitom ale na druhé straně odklon od vyhocenějších emocí k umírněnějšímu, vlídnějšímu vyznívání lze pozorovat v obou etapách úprav. V neposlední řadě jsme zaznamenali i skutečnou redakční práci, tedy určité sjedno-

⁴⁶ Fol. 2r.

cování: např. doplňování triády lidských věcí, kde některá z komponent dříve chyběla. Na druhé straně zůstala i místa, kde text není docela v souladu se sděleními na jiných místech dedikace (např. pasáží o autorově anonymitě).

Dedikace nám poskytuje dost příležitostí nahlédnout do Komenského tvůrčí dílny, do zákoutí jeho úvah o podobě nejen dedikace, nýbrž celé *Porady*. Vděčíme za to okolnostem, za nichž celé dílo vznikalo, ale také autorově vlastní potřebě neustále svá díla zdokonalovat. Dedikaci autor potřeboval nejenom jako úvodní text *Porady*, ale také ze zcela praktických důvodů. První polovina čtyřicátých let 17. století pro něj byla dobou práce na několika frontách, z nichž připomeňme vedle *Porady* rozsáhlý cyklus učebnic pro švédské školy (*Vestibulum – Janua – Atrium*, všechny s příslušnou gramatikou a slovníkem), jež Komenský ještě doplnil ne zrovna stručnou teoretickou studií *Novissima lingvarum methodus*, a aktivity (organizační i literární) spojené s výše zmíněným kongresem *Colloquium charitativum*. Z pochopitelných důvodů postupovaly práce na učebnicích i na *Poradě* pomalu a švédští patroni, zejména Ludvík de Geer, jehož podpora umožňovala v té době Komenskému žít a pracovat, netrpělivě očekávali výsledky jeho práce. Dedikace v této situaci posloužila jako důkaz o tom, že alespoň práce na *Poradě* postupují. Proto musela být hotova v nějaké víceméně ucelené podobě, aby mohla co nejspolehlivěji informovat o koncepci a obsahu díla. Tak byla první verze (*F*) poslána z pochopitelných důvodů roku 1645 do Švédska, aby alespoň trochu otupila netrpělivost Komenského mecenáše L. de Geer a ostatních osobností, jež očekávaly výsledky Komenského práce pro švédské školy, a další o dva roky později do Londýna autorovu příznivci a příteli Samuelu Hartlibovi, jež (na rozdíl od švédských podporovatelů Komenského) čekal na zprávy o postupu prací na *Poradě* a od nějž Komenský očekával dnešním jazykem řečeno odborné posouzení. Že při úpravách dedikace autor na nějaké výtky či kritiky reagoval, jsme už výše naznačili, dostalo-li se mu však nějakých rad od S. Hartliba, jemuž byl nepochybně určen londýnský rukopis dedikace, bohužel nevíme. V tom lze vidět jeden z důvodů, proč je verze *F* oproti ostatním nejstručnější, ale také do jisté míry redakčně nedotažená: vznikala pod tlakem právě zmíněných okolností, nejspíše také ve spěchu. Následující dva roky pak využil Komenský – samozřejmě i tehdy vedle dalších činností, času zjevně neměl nikdy nazbyt – k prvnímu doplnění textu a úpravě některých nedůsledností; ani tato verze (*L*) však autora neuspokojila, jak dokazují další redakce před prvním tiskem dedikace.

Summary

THREE FORMS OF COMENIUS'S DEDICATION TO *CONSULTATIO CATHOLICA* – UNIVERSAL IMPROVEMENT COLLECTION

Comenius introduced his central piece of work *General Consultation on the Improvement of Human Affairs* with a celebratory dedication entitled by the salutation *Europae lumina, viri docti, pii, eminentes, salvete* (“Greetings, lights of Europe, men of learning, piety and eminence”). He rewrote this dedication twice, his emendations involving primarily further supplements to the text. The comparison of the three available texts allows for insight into the author’s thought not only on the dedication itself, but also on the whole of *General Consultation*. In this respect some role is played by brief descriptions – in most cases including a title – of individual parts of *General Consultation* in the opening of the dedication and their comparison with the final front-page forms of all seven parts of the work; it is possible to trace some shifts in emphasis on their content elements. Other changes concern above all accentuation of the aspect of universality and emphasis on urgency of appeals for participation in the improvement process. At the same time, however, we can also see a tendency towards appeasement of extreme emotions, and a milder and kinder attitude towards the addressees of the dedication – i. e. the prospective collaborators in the task of the universal improvement of human affairs.

Keywords: J. A. Comenius – improvement of human affairs; J. A. Comenius – work with own texts; J. A. Comenius – shifts in the universal improvement conception; J. A. Comenius – *General Consultation*

MARTIN STEINER, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku, Jilská 1, 110 00 Praha 1 – Staré Město, msteiner@flu.cas.cz.